

Валентина Чизмар

ДУХОВНИ БРЕГОВИ СЕВЕРА: ИЗМЕЂУ НУЖНОСТИ И СЛОБОДЕ

Гордана Ђилас, *Север, удаљен звук*,
Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2015.

Међу различитим поетским гласницима и посвећеницима поезије – те дисциплине која важи као најранија учитељица човечанства, на пољу женског савременог песничког пера – издваја се и Гордана Ђилас. Њена поезија варира кроз снажну лирску ноту, остајући доследна песничком традиционализму, где је непосредни сентиментализам сведен на меру, уобличен и дисциплинован, без бомбастичних украса и подражавања, а богат реториком и стилским уједначењима сажима оно сликовито, идејно и психолошко. У ткиву њене нове књиге ослушкујемо и тон нечег исповедног, делом аутобиографског, делом из њега изведеног израза, који сазрева на средини између интроспекције и пројекције новог-старог света. На такву мисао наводи нас и сам ритам песама, у којима није акценат на римовању, већ радије песничком приповедању као ис-поведању догођеног или доживљеног (као облику делиризације), иза којег се наслућује много више него што је изречено, али стилизовано, уобличено, промишљено и заокружено. Ипак, сагледавајући структуру појединих песама, многи стихови наликују логичким силогизмима, па и филозофемима, подсећају на одломке из хаику поезије и њене упечатљиве слике, као у песми „Камилица”: „Преданом је ливада / Самоникле камилице / Њише се на уплахиреном ветру.” Такви стихови уједно представљају романтичарске обресе поетског у песмама Ђиласове, нарочито када имамо у виду да је у њима натурализам унутрашњости преплетен са натуралистичким пејзажима спољашњег света. Стога су присутна непрекидна сашаптавања уну-

трашњег бића и спољашњег света, као настојање да дубље зарони у своје биће, како би јасније обухватила неку могућу целину света у којој жели да проникне. На путу те самоспознаје, која се одвија у одгонетању и онтолошких граница бића као таквог, песникиња у тој безграничности постаје свесна да једини свемир који можемо спознати и одатле се кретати даље јесте властити микрокосмос. Она га доживљава као светлост у песми „Ово је неописива тама”, тј. у стиху „Мој мали свемир / Блиста у неописивој тами / Тами над тамама”. Ауторка се оваквом спознајом враћа прапочецима света и бића, када је пре било чега створеног постојала тама као пра-хаос, свесна да субјекат као такав може да постоји у форми бића тек на равни светлости, обасјаног и видљивог, препознатљивог. Овај стих, с друге стране, има сличности и са Његошевим стихом из *Луче Микрокозме* „Ми смо искра у смртну прашину, ми смо луча тамом обузета”, који је инволвиран спознаји сопства Ђиласове као микросвемира наспрам макросвемира, субјекта као зрака свеопште светлости али обухваћеног тамом. Али у њеним песмама та тама мора бити расветљена и спозната управо кроз хоризонт Севера (N), тј. кроз егзистенцијални и унутрашњи сусрет са његовим законима.

Тему севера ауторка пак разматра кроз разнолике дескрипције и доживљаје његове вишеслојне семантике, али с друге стране, у његовој основи се кристалише тема безавичајности. Јер посматран из шире, ванвременске перспективе, север је питање о завичају као духовној реалности испеван из перспективе безавичајности, измештености, децентриране позиције (која може бити и позиција ван времена, као позиција вечности која „даје осећај измештености и неке свеопште правде / којој се увек можеш вратити”). Па иако север јесте метафора завичајног простора, као извор сећања, он је за ауторку и путоказ ка личној истини, субјективности, и као такав превазилази физичко-материјалну датост простора. Север добија чак и метафизичку димензију, као што се може приметити у песми „Памтим све дане I”, где је он као вечност мерило не људске, већ божанске, космичке и надвременске правде.

Осветљавање трагова завичаја у поезији Ђиласове може се доживети као носталгија за делимично познатим, а тајанственим, недокучивим, чије раскривање води ка хармонији, складу читавог песничког бића. Носталгија се претаче у осећање чежње, које наслућујемо већ у другом циклусу песма „За севером”, као чежња за далеким (које је близу), ка коме мора поново доћи и вратити се. Физичко напуштање те некадашње близине надаље звучи уједно и као реално и као привидно усаглашавање са „илузијом” новог простора као што налазимо у песми „Долазак”: „а ја ћу се претварати са сам добровољно дошла”, али у суштини градивно појачава постојећу носталгију.

Зато и први циклус песама под називом „45°N” најбоље илуструје горепоменуто осећање (као у песмама „Памтим све дане” испеване у четири епизоде), али и тему безавичајности, отуђености, принудне асимилације у наметнуту једнакост. Осећање различитости не доноси светкујуће ослобађање, већ продубљује свест о неприпадању свету у којем се права природа мора скривати, као што се наглашава у стиховима песме „Непрозирни људи”: „посматрамо се и испитујемо / све више удаљени и отуђени”. Неповерљив свет, у коме поглед на другог јесте већ отимање слободе (у сартровском смислу), скривање, бежање, изазивање сумње, у ауторкиним песмама појачава жељу да контемплацијом одгонетне невидљиве легуре севера као завичаја, као сигурног уточишта, места где си као код куће.

Стога се враћање и проналажење трагова ауре севера наставља и у другим песмама у којима ауторка, кроз различите периоде, осликава места, топосе, појављивање онога скривеног, отргнутог, чак и запушеног, износећи личне увиде: „И ничег другог није било / осим суморних / и загаситих тонова тражења” (у песми „Север/Нико”) или питањима попут: „И кога то тражим док погледом испраћам / огромно јато узнемиренних птица” (као у песми „За далеким Севером”). Испитивање и наслућивање онога што је скривено у траженом, постаје суштински задатак песникована у овој збирци, па су и песме Ђиласове оне ризнице у којима је сачувано духовно благо завичаја: „Беше луд тај пут ветра / и још си на њему / Једино што још успеваш јесте да те границе / којима се ништа не досеже и од којих / ништа не почиње / чуваш у свом имену” (у песми „Пут ветра, пустош”). Песникиња наступа као пастирица и чувар нечега што у садашњости може постојати само у језгру свести и унутрашњости. Спољашњост и објективност тог света севера, повезани су најјаче у унутрашњој импресији, а не толико у непосредној стварности и околини.

Посматрано одатле, наслов збирке наше ауторке није случајна изведеница која долази као резултат имагинарне тежње да се циклусу песама одреди један довољно маштовит оквир, сажме у метафори једног наслова и тако заокружи песничка целина. Он је интенционалан и интендирана производ целокупног песничког гласа у њеној збирци и заправо представља логички израз целокупне тематике ове књиге, јер је север она суштинска одредница њеног поетског казивања, истовремено извориште њеног лирског језиковања и духовног сазревања у коме се просторни феномен севера, али и његово трансцендирање постављају као основни мотив песничке радње и заплета у који понире песничка имагинација, сећање, реминисценција, душевност (схваћена и као емоционалност, психологијски конструкт унутрашњости, али и као аутентични, индивидуални приступ

одређеним феноменима и доживљај истих). Песникиња у Северу налази хумус да кроз женски вокал, који готово ненаметљиво долази до изражаја, испита оно што једва да је чујно, као какав удаљен звук у свакодневном битисању, па да оно што је готово сакривено расветли (тако да његове фреквенције постају ухватљиве само за онога ко се издигне из једне одређене перспективе), макар то било и неопипљиво, нестварно и неприступачно боравиште њене стварности. Зато она замењује чуло слуха духовним, којим једино и може да ослушне тајанствени, недокучиви звук севера који одјекујући кроз поноре њеног бића бива преточен у песму кроз доживљаје и утиске који често пута нису једноставни, лаки, па чак ни подношљиви. Али да би се одговорило овом удаљеном звуку, морало је да уследи отварање душе ка духу. Оно је чак болно искуство у сусрету са непознатим, па на први поглед и немилосрдним, стихијским (што за собом доноси север) пристаништем кроз које душа треба да се себи отвори до своје духовне суштине, о чијем преобрату сведоче и стихови из песме „Памтим све дане IV” из првог циклуса песама: „то отварање налик бешумном / лету са светом помирене птице”, које у мирном прихватању ипак изазива двоумљење да ли уопште треба препознати, спознати себе: „Или нисам хтела да будем / или никад нећу сазнати.” Ипак други стихови нам указују на спознају песникиње да њена душевност може опстати једино у прожимању са духовном супстанцом севера, на коју је принуђена, са којом је везана, ка којој је усмерена, захваћена до ступња мистичке занесености и попут ходочасника позвана да је открије.

Буђење чула духа, јер нема само тело своју чулност, а дух своју духовност, већ су они у људском устројству ствар прожимања и сажимања у јединствени микрокосмос и целину онога што човек као самосвесно биће јесте, представља високи ступањ зрелости песникиње у тежњи да испита релацију завичај–сопство. Север, као сећање на прошли период живота, овде је у суштинском смислу извор утемељења и формирања песничког јаства али истовремено и извор поетског осећања разлике према другом, новом, или чак уобичајеном свету јер „белег који носим, невидљив је за друге”, као што песникиња износи у песми „Северни ветар”.

Север је утолико и некаква космичко-буколика творевина који има моћ да судбински детерминише даљу путању живота ауторке, али и утиче на конституисање специфичног сензибилитета и душевности какву песникиња поседује. Север као првобитно место бачености, усидрености њеног бића представља Аријаднину нит која се одмотава кроз лавиринте њеног живота и чини да је води до спознаје о њеном јаству као формираном кроз Север. Север постаје њен песнички пут, али у егзистенцијалном смислу неодвојив од њеног бића, и као бића жене, и одатле проистекле перцепције света.

Песме Ђиласове тако сведоче истину духа да онај простор у који је човек бачен остаје вечито да тиња и траје као неизбрисиви печат, чак и онда када је човек измештен у неко ново боравиште и препуштен мучнини да поново пронађе себе. У појединим песмама је зато присутно осећање безавичајности, отуђености или скривености, непрозирности, неидентитета и разлика. А такав доживљај може бити и израз ауторкине спознаје да последица губитка јединства и хармоније човековог света са његовим извором и резултира као осећање кривице као исконске скривљености људског постојања која прати сваког човека његовим уласком у постојање, његовим раздвајањем од првобитног темеља. Ову исконску скривљеност ауторка осећа преко сећања на завичај који је темељ и архе њеног бивствовања. Север је зато у њеној поезици уједно и путоказ ка властитом бићу у његовом изворном идентитету, без обзира на то што он не отвара у први мах врата спокоја, блаженства и мира, већ изазива суочавање сопства са тамним, несвесним и ирационалним феноменима. Међу тим феноменима је и питање о љубави као таквој, али и питање о ком ступњу стварности стварнога је реч у доживљају прошлога као на пример у песми „Да ли је све што бива љубав”: „Јесам ли узбирала трешње / надошле од пролећних киша / умивала лице у јутарњој роси / упирала погледом у далеке пределе. / Ко ми је бранио да живот доживљавам као / најузвишенији задатак који ми је дат / Или сам само један чувар / предачког искуства.” Искуство завичаја овде је забележено у противречним сликама, са дилемом да ли су оне истински аспекти њене стварности или не. Јер иако је завичај повезан са одређеним местима и прожет осећањем лепог, примећујемо да се песникиња тој непосредној слици супротставља кроз рефлексивну игру и питања о смислу постојања властитог бића, коначности, властитог задатка у животу. Али дијалектика питања и одговора, па и многе реминисценције у поезији Гордане Ђилас у појединим песмама испољавају се кроз имагинарне дијалоге, па зато можемо рећи да су њене песме у неким сегментима дијалогске и да превазилазе монолошку структуру лирско-поетске монаде и затвореност у циркулumu појединца. Она пева тако да свој глас увек упућује неком познатом или непознатом Ти, теби, твој. Али то песничко Ти овде се чује и као трансцендентно ти, ти као друго од којег полази свако кретање, живот, даљи путеви, разгртање смисла и самоспознаја песника. Трансцендентно Ти песникиња препознаје у манифестацијама севера у својој души. У појединим песмама он је интерпретиран и као недостајућа реалност са атрибутима трансцендентног, духовног, нестварног, неухватљивог, имагинарног света, света без форме, као што налазимо у стиховима песме „Слике у оку”:

„Ти припадаш свеопштем духу света (...)
закопчан и посвећен неком вишем реду.
Могао би у себи имати и нечег људског
Нечег што ми је тако потребно

Дакле, далеко си и од присуства
Далеко од сваке могућности (...)

Север као трансцендентни и иманентни простор

Искуство севера је тако уједно и искуство трансценденције, као искуство слободе и превазилажења непосредне реалности, али с друге стране, и egzистенцијално искуство које је прожето осећањем нужности и бачености у његове хијатусе. На тај начин, север у поезији Ђиласове можемо посматрати из ова два назначена лука, који уједињавају искуство и слободе и нужности, трансценденције и иманенције.

Назначени аспект нужности у песмама се пак показују као детерминанте животног кретања саме песникиње, које она рефлектујући их из одређене дистанце поново прати, испитује, послушкује, живи и усваја кроз различите успомене, као што говори у стиховима: „пуноћа ружиног пупољка” (стр. 12) „у данима раног радовања”, што су одређени крајолици и пејзажи везани за завичај. У тој нужности сплетено је и осећање хладноће севера, тј. „његови хладни додири”, који изазивају бестрасан, хладан и контемплативан поглед на постојеће и све оно што у живот долази. Север су и узде наметнуте души које свему ономе што је расцветало, животно, усхићујуће, екстатичко намећу дисциплину, устројство, мировање и послушност. Одатле и биће човека које је препуштено таквој валоризацији ствари и само постаје дефинисано и преобличено наведеним, као жигосано њиме и уједно преточено у носиоца његовог смисла.

Зато и сваки покушај његовог занемаривања песникиња представља као престанак оданости, изневеравање онога што је генетско-просторним кодом записано на линији живота, као узалудно претварање себе у неког другог, трећег. Тога је песникиња у потпуности свесна. Зато збирка *Север, удаљени звук* уједно представља и књигу оздрављења од лажних спознаја и истина, а уједно и књигу помирења, суочавања са собом.

Јер иако осећа сву суровост и неприлагодљивост севера у односу на друге перспективе света, песникиња се љубављу и искреним срцем отвара северном ветру, који носталгично осећа у садашњости. Тако се и разнолика сећања смењују у њеним песмама као вођена налетима

неочекиваног ветра, у таласима потиснутог и интровертног и износе кроз заборављена значења, догађаје, људе, пределе. Тако прошли живот добија смисао унутар индивидуалног живота песникиње, али захтева посебан приступ као кроз ритуале (да би се тако у сваком тренутку повратила драж и пробудила снага несталог), јер „зна се када се пали свећа”, као што се и одређеним догађајима, мислима приступа онако како би се то подразумевало. Такву устројеност света захтева и сам север који представља простор у коме нема променљивости, двоумљења, претпоставки. То неодређено, а ипак одређујуће место песникиња представља као да исцртава правила живљења, па је отуда узалудна свака жеља за побуном, променом или одступањем. Свако преиспитивање води песникињу до тачке у којој се нужност мора прихватити под окриљем лакоће постојања које у својој тежини обавезује да се суровост, хладноћа, неприступачност, неизвесност севера морају усвојити као део себе, своје личности, сопства. Стога иако поетика Ђиласове у овој збирци не покреће непосредно тему условљености географског подручја у којем је човек рођен (тј. завичајног као материјалног, физичког места) и формирања човекове индивидуалности, она се наслућује и самом чињеницом да је песникиња рођена на Северу, у поднебљу банатског, уздижући своје искуство севера кроз ширу и богатију перспективу.

Али смисао севера у песмама Гордане Ђилас, као што смо већ напоменули, не односи се само на географско подручје северне хемисфере Земље. Север је и песничка метафора неодређеног места трансцендентног бића, ка којем трансцендира ауторкина душа. Она у њему проналази и сферу властите духовне завичајности. То конкретније значи да онда када се приближава неприступачном северу, који је од свих подручја у физичком смислу најудаљенији од сунца, песникиња прихвата живот изван света гомиле, живот северног хоризонта који могу доживети само они који су га усвојили као део властите природе. Па иако његов хладни ветар развејава сва пролазна људска осећања, он за нашу песникињу значи могућности да се ствари сагледају јасније и без непотребних атрибута, како би се приближила спознаји о човеку у његовом изворном бићу, стању његове рајске чистоте и невиности. Север је уједно и стање те човекове чистоте ка којој песникиња тежи и стање духа у коме она налази смисао свог битисања. Он је и модус кроз који се одвија суочавање са собом, кроз борбу са неухватљивим. Он је чак и персонификован, па се понекад чини као да песникиња испевава своје мисли и осећаје надахнута сећањима на конкретну особу. Али заправо она својом поетиком гради мост између завичаја као физичке и завичаја као духовне реалности.

Север као жудња за јединством

У песмама Гордане Ђилас срећемо се и са стиховима посвећеним љубави коју доживљава као тежњу за сједињењем оног људског и надљудског, као носталгично трагање за нечим узвишеним, идеалним и недодирљивим. Та тежња да се приближи трансценденцији праћена је култивисаним сентиментом због илузорности љубави у земаљском и пролазном аспекту. Песникиња пева о љубави као осећању несталности, неизвесности, противречном његовом устројству и пролазности а таква љубав је тек предступањ на човековом путу остварења вечне и непомућене љубави. Зато у њеним песмама немамо класичне оде љубави и она је ослобођена платоновских оквира, јер она се доживљава на вертеровски, па и бодлеровски начин, тако да у живот уноси несклад, затеченост и осећање самотности због подношења заблуде и поништења узвишеног смисла љубави у савременом свету. Љубав се у њеним песмама радије може схватати кроз бадјуовску концепцију искушавања могућности у случајном сусрету и као доживљај разлике, што је приметно у ауторкиним рецепцијама које се не могу дефинисати, изрећи, већ остају у домену немуштог језика. Оно је искуство могућег јединства (као у песми „У туђем сну”), али које измиче сваком покушају да се нађе средња линија. Два бића остају као две крајности којима је ускраћено јединство, као што је крајност људског и божанског. А такав је и север који у својој хладноћи не открива топлину срца, а с друге стране задржава своју чистоту, која је потребна да би се и сам Бог могао огледати у њему.

Многе песме су уобличене као извесна емотивна, али и духовна трагања за одговорима на постављена питања срца („о њима је требало да ми говориш”, песма „Бука”), жеља и снова. Одговор се у понеким песмама ни не наслуђује, чак је негиран и као могућност наслућивања. Жеља да се досегне трансцендентно, као недостајуће, невиђено и жуђено, као жудња за јединством, највиши интензитет достиже у песми „Плач уочи Светог Јована”. Та песма у односу на остале из целокупне збирке, већ самим насловом указује на религијски смисао и прожета је духовно-религијском носталгијом. Она је изражена као плач који песникиња чује у савременом добу, у којем оно што је некада постојало на високом трону вредности, готово да је изгубило видљивост и значење у свакодневници, као и духовна веза са првим хришћанским мисионарима чије оличење носи и Јован, као претече онога који ће људе крстити Духом светим. Ишчекивање овог сусрета на високим ступњевима духовних узвисина и остваривање јединства са трансцендентним остаје као нада и питање које на први поглед, оставља песму недовршеном.

Ипак, једини извештај одговор постоји као мирно прихватање затеченог, кроз окретање сфери севера где „никог више нема”, у нади да ће наћи наслућивану духовну језгру не само свог бића, већ света као таквог.

У тај неодређени простор севера песникиња зато смело утапа све богатство своје душевности у лику бодлеровског јаука тихог бола, утапа га у простор празнине као једини начин да се ослободи света који је измештен, дехуманизован, деспиритуализован и туђ. А север као свет невиности, простодушности, као плаветнило (песма „Знање”), свет несагледивости, као одсуство бића, као најудаљенији крај света (песма „Слике у оку”), хладан, дубок, удаљен, чист, бескрајан, песникиња Гордана Ђилас открива као место преобрата и повратка свету духа. То јест, север је огледало песникиње у којем препознаје сопствену душу и духовни брег са чијег станишта Сунце не осветљава једнако неправеднике и праведнике, већ према истини вечног закона.